

Kabdebó Lóránt

„Lelki független ember”

(Szabó Zoltán jubileumára)

Ha választhatnék, ki lenne az író, akivel bár ha ismerhettem volna, nem találkoztam, és akitől, érzésem szerint, baráti egyetértésben tanácsokat is kérhetnék, hiszen lehetnének jó barátok, együtt mehetnének a kávéházba, s teát kavarva, szépet, jót, igazat akarva beszélgethethetnék irodalomról, vagy más ily fontos emberi lomról, mint az öregebb, mint az apám – azt hiszem, Szabó Zoltánt választanám. Ha a világ rendje békésen alakul, határok hatalmi rendszerek mentén nem választották volna szét az embereket, akkor atyai barátságát elnyerhettem volna, hiszen barátai közül Németh Lászlóval közel kerültünk egymáshoz, találkozhattam Tamási Áronnal és Veres Péterrel. De hát ő nem vállalhatta a hazai jelenléte, feltehetően nem élhette volna túl franciaországi kiküldetését. Nemcsak a hivatal, amelyet vállalt, jelentett volna életveszélyt itthon számára, nemcsak koncepció-rágalmak és gyanúk készítettek volna elő pusztulását, de független szelleme öntörvényűen is szembefordította volna négy évtized hazai kötelmeivel. Az a természetes független, görcsmentes elegancia, amely tájékozódását vezette, az hozta volna rá az elhallgattatást. Mindaz, amiért azt kívánom utólag, bárcsak én is környezetéhez tartozhattam volna.

Azok közé az egyedülálló, mégis szerényen véleményt formáló emberek közé tartozott a huszadik századi magyarság történetében, akik világosan megfogalmazott és határozott következetességgel megformált véleményével nem az árkokat mélyíteni akarták, hanem a megértés benső hangoltságát sugározták a rá figyelők számára. Ami összeköt, azt emelte ki a megnyilvánulásokból, noha pontosan számon tartotta mindazt is, amiben elkülönöztek egymástól. Kerülte a doktrinér fogalmi vitákat, mert olvasmányai megfogalmazásaiban igyekezett szétválasztani a szerző jó szándékú igyekezetét az általa használt kifejezések általánosabb használati értékű megítélésétől. Tudatában volt a hazai világ „fortélyos félelmeinek”, de szerencsésen görcsmentesen túl tudta tenni magát ezek kötöttségein. „Lelki független ember” tudott maradni élete hányattatásai ellenére is. Vagy talán éppen azokból következően? Szerencsésnek mondható lett a szerencsétlenségekben. Ami másokat életveszélybe sodort, azok csak szerencsésen megkerült vagy túlélte viszontagságokként köszöntek vissza életében. Menekült volt az 1940-es francia összeomlásban, de útja nem valamilyen fekete kolostorba vagy internálótáborba vezetete, hanem hazavezényelte, így azon frissiben, a *Nyugat* kiadásában beszámolhatott szemtanúként, így született meg az *Összeomlás*. Szerkesztő volt itthon a demokrácia

kommunisták által történt felfüggesztése idején, mégis nyomdába adhatta barátja korszak-meghatározó politikai körképét, Bibó István *A magyar demokrácia válsága* című írását. A demokrácia végleges megroppantásakor az emigrációt választotta: száműzött maradt élete végéig. Száműzetett a magyar irodalomba. Angliában, Franciaországban – mintha hazájában élne: benne élt az egész magyar irodalom. Szövegeivel, de személyes emlékeivel úgyszintén. Össze tudott bármikor, bármit régi önmagával mérni. Megértően, de tények és megnyilvánulások pontos mérlegelésével. Benne élt tovább az elveszett demokrácia, és ennek szellemében vizsgálta magában otthon maradó barátait. Benne és általa átmentődtek az értékek az otthon nem létező demokráciába. Benne éltek tovább valóságos életüket az otthon visszanyesett lehetőségű nagyságai a magyar szó mestereinek.

Hiánya bennem azért fészkelhette meg magát, mert végül is sorstársai közül Határ Győző atyai barátom lett, Cs. Szabóval élete utolsó idejében közel kerülhettünk egymáshoz. Bennük a múlt, a hazával való kötődés a szakítást követően valamilyen görcsös kapcsolattartást alakított ki. Lehet, hogy ennek hiányát Szabó Zoltánban csak a nem ismerése okozza. Írásainak fesztelensége a személyes kapcsolatban más színezetet alakított volna ki. Ma már tehetetlenek vagyunk. Így alakult. Személyesen nem ismerhettem. Maradnak a művek, melyeket paradox módon idehaza alig ismernek. Pedig az utolsó, az emigrációban megjelent írásainak összességét gyűjtő kötettel az Osiris Kiadó immár teljessé tette műveinek hazai megjelentetését (*Nyugati vártán I–II., Esszék és publicisztikai írások*). Itthon élt íróink bármelyike számára is irigylésre méltó az igyekezet, amellyel a kiadók és sajtó alá rendezők szorgossága hazairányítja Szabó Zoltán távolba vesző munkásságát, gondolatait. Valószínűleg mert igényt elégíthetnek ki ezzel. Hiszen melyik magyar publicistának jelentek meg összes kiadásban újságcikkei? *A Szellemi honvédelem* és a *Hazugság nélkül* három kötete az emigráció előtti összes hazai újságcikkét is közreadta. Mégis ezt a mára már bepótolt jelenléte szinte nem is igazán tudatosítják az olvasók.

* * *

Mi fogott meg most, születésének centenáriuma íásaiból? Szinte bármelyiket, bárhol felüthetem: olyan fölényes, mégis szeretetteljes figyelem tölti be sorait. A megérteni akarás vezette ezt az érdeklődést, de még inkább az a szándék, hogy az olvasott szövegeket mindig igyekezett az azt vitatókkal szembesíteni. Az ő számukra a még elfogadhatóság mértékét megkeresni. Összebékítő személyiség volt, minden megfigyelésével, magyarázatával, felvillantásával. Nem az ellentétek elkenését kezdeményezte, hanem az összetartozókat próbálta a szövegek ellenére közel hozni egymáshoz. A szövegben ő nem az elválasztó jeleget, nem a különbözést kereste, hanem azt az emberi állásfoglalást próbálta kiolvasni, ami az adott megfogalmazást kiváltotta. Persze nem ellenségeket akart összebékíteni! A lényegi különbözést számára is áthághatatlan különbséget jelentett. De azt érezte, hogy az oly igen veszélyesen nemzetromboló huszadik században nem lehet mindenkinek a másik ellenzékének lennie. Az egy ügy felé terelhetőket össze kellene fogni, egybe terelni, hogy együttesen védjék ki a sokszor elháríthatatlan veszélyeket.

Persze mindez a legtöbbször már csak az emigrációban sikerült a számára. Írásban! Emlékezésben! Hiszen, ha 1945-ben Szekfű Gyula a Szabó Zoltán összeeskábált pótkocsis motorbiciklijén, a Pásártról egyetemi előadásai felé tartva, kora jellemzésére ezt a meghatározást mondja: „Zápolya kora”; akkor én is elmondhatom: Szabó Zoltán távolban elmondott emlékező búcsúztatói mintha a Szekfű Gyula szellemes megjegyzése szerinti *utolsó rákosi országgyűlést* revelálnák: a mohácsi csatamezőt.

Olvasom emlékezéseit, mintha kedves Jókai-könyvemet, a Szerémi György lejegyezte szóbeszédektől is ihletett regényét, a *Fráter Györgyöt* olvasnám. Csakhogy ő nem hallomásokból szötte a szigorú valóság mellett ott kavargó legfantasztikusabb elképzeléseket begyűjtő látomását, hanem saját tapasztalatait formálja jellegzetes anekdotákká. Megtörtént jeleneteket fűz láncolatra. Amelyek vezethettek volna egy jobb korba is. Ha a közép-európai beszorítottság nem határolta volna le a magyarság (és persze az egész térség) mozgásterét. Ami sorsszerűen Mohácshoz vezetett, azt ő visszaszálazza, és összerakja úgy, hogy egy szerencsésebb csillagzat alatt talán virágkor sarjadhatott volna. Benne, ott a nyugati emigrációban, azután ez a másik Magyarország feltámad. Mintha Jókaival szemben Mikszáth *Új Zrínyiásza* elevenednék meg. Persze nagyon jól tudatában volt maga is a mikszáthi csattanónak is, a hősi halál ismétlődésének. De írásaiban az Ottlik-szellemű „Másik Magyarország” kel életre. Ahol az egymáshoz tartozók összemunkálnak, bukásaik ellenére is példaemberekké emelkednek. Egy elkövetkező, árkok nélkül magát megépíteni akaró országban.

Persze lehet, hogy mindez – a jövőt is magába véve – valóban csak képzelet marad, a huszadik század annyi jó szándék ellenére is *nemzeti nagylétünk nagy temetője* marad. Lehet, hogy mindezt csak valahol az emigrációban lehetett, és csak képzeletben feltámasztani. Akkor pedig éppen ezért olyan szép, amit – nem csak írt, de írásaival – tett Szabó Zoltán Londonban és Franciaországban. Kikereste, megfogalmazta a magyarság lelki független képzetét. Lebegjen lelki szemeink előtt. Higgyük, hogy lehetne kor, amelyben társai lehetünk ebben a varázslatos hazában. Higgyem, hogy erről tudtam volna vele elbeszélgetni. Miként szegény József Attila is elhitette magával, hogy Babitscsal ilyen baráti közelbe kerülhet egyszerc. Mert az összetartozóknak együtt lenne a helyük. Bár, kérdezem, ez mikor valósulhatott meg eddig a világ történelmében? Sajnos az összetartozók csak az irodalomtörténetben kerülnek egymás közelébe. A nagyok *folytatják egymást századról századra, s kezet nyújtanak egymásnak a népek feje fölött* – mondja Babits *Az európai irodalom történetében*. De együtt is tudnának élni? A bennem felgyűlt emlékezések nem erről vallanak. Sajnos.

Ehhez egy Szabó Zoltán képességű, független szellem kell, hogy rá-lássa ezt az együttállást a világra. Íme, néhány példa emlékezéseiből!

Csak egy bekezdést hadd idézzek a Németh László emlékezetét elősegítő emlékidézéséből. De másképp alakult volna történelmünk és irodalomtörténetünk, ha a felidézett jelenet a maga világos nagyvonalúságával nem mulandó epizódként rögzült volna, hanem a nagy író és gondolkodó recepciójának meghatározó mozzanata lehetett volna.

„1945. január vége. Debrecen. Révai József ellenszenv nélkül, de azt feszegeti, hogy mivel tudnám neki megmagyarázni azt, hogy fasiszta vagy fajelméleti divatoknak olyan kiváló elme is engedhetett, amelyennek Németh Lászlót írásaiból ismeri. – Nem lehet megmagyarázni! – mondom, mert lehangol a kérdés. Látnivalóan nem érti vagy kitérőnek érti e választ. Hát belekezek. Abba, hogy nincs mit megmagyarázni, nincs megfejtendő. Nem is lehetett. Németh László nem olyan alkatú s értelmű ember, akit olyasmi, mint fasizmus, fajvédő szempont, vagy nacionalizmus bármiben megigézhet. Élve immunis! Ilyen a lélek alkata. Még a német kulturáltságnak sincs rá komolyabb hatása. Ami német jelleg beszivároghatott, csak a látásmódjába, az legfeljebb a görögösségét színezte. – De mégis – faggatott Révai. – Hogy jut eszébe például a mélymagyar? Szerencsétlen, de nem észjárást meghatározó e szó. Németh László eszméit a jövőnek vetette fel. Elnevezésüket múltból, hagyományból kerítette elő. Ennek ihletésére. Fülbemászó szavakat keresett. S az a mélymagyar-hígmagyar Szekfű kismagyar-nagymagyar ellentétpárja ellenében, ellen-ellentétpárnak készült. Minőségi válasz akart lenni a mennyiségire.

Az irodalomértő pártember egészen vidám lesz, hogy jót hall az íróról. Bizonyára hallott már ilyet Erdeitől. A legjobb választ biztosan Illyés adja majd. – És a világi szerzet? Faggatott a pártember az irodalomértőből. – A vallási tartalma mi? – Nincs vallási tartalma, ahogy ezt a jelző leszögezi. Világos, hogy az, ami ennek mondható, közösség szolgálatát vállaló kisebb és szűkebb közösség. Kiművelt emberfőkből. Akiket a műveltség közös nevezői, szigorúbb erkölcs s nagyobb önkéntes fegyelem tart össze.”

Lehet, rögtönzött, felszíni érvelés, de lényegi meglátás a szellemes tálalásban. De Szabó Zoltán később ismét visszatér a szójátéknak feltűnő jellemzésre, ekkor már ítéletként fogalmazva: Németh Lászlóról „Szekfűnek igen elismerő véleménye volt, mindaddig, amíg a Kisebbségben meg nem jelent. Ezzel a rokonszenv – és nem Szekfű hibájából – ellentété fajult, főleg azért, mert Németh László a szerencsétlen mélymagyar-hígmagyar antitézissel Szekfű nagymagyar-kismagyar ellentétpárját formálta át misztikára és öncsonkításra csábító elméletté.”

Íme a mindmáig hiányzó nagyvonalú felülemelkedés a szavakon. Lassan évszázados kötöttségeket vág szét a maga gordiuszi szellemi mozdulatával. Felszíni szavakat hessent el, kiszabadítani akarván a használni akaró lényegeset. Amikor a „ráfogás” kórusa legkiválóbb íróinkat-költőinket kirekesztően kezelte. Mondhatnám a mondatot sajnos jelen időben is: kezeli. Micsoda jégverés követte ezt a januárt. Odalett az emberek vetése.

Persze Szabó Zoltán fájdalom nem az ellenségeket siratja. Barátja életének megsemmisülését gondolja végig, mint egy görög sorstragédiát. Végigkíséri a Németh László-i reakciót, a viták kiváltója amint önmagát visszavonja a közösségi cselekvések vállalásából, hogy végül az önmaga íróletének megszüntetéséhez hátráljon – állandóan vállalt írólete közepette. Pszichológiai remeklés, az írott életmű belső érzelmvilágának finom megérezkítésévé válik Szabó Zoltán emlékidézése, amint bemutatja barátja vergődését az önmaga is szélesítette árkok közötti állóháborúban; a nagy író, nagy ember feláldozódásának procedúrájában. Mintha a bécsújhelyi siralomházat gondolná újra végig, új áldozatot beletelepítve.

Másik példázat. Veres Péter bemutatása. Illyés búcsúztatójában elhalasztotta Veres Péter megítélését, a jövő feladatává téve küldetése megfejtését („*Évtizedek kellenek, amíg Veres Péter alakját egy végső összefoglalás tisztázza; kitisztázza... Évtizedek? A tisztázás nem lesz könnyű*”). Szabó Zoltán idézi ez utóbbit, tudatosítja, hogy Illyés dicséretképp veszi észre a bajt, de ő felveszi a kesztyűt, nem kerülte meg a feladatot. Én pedig együtt olvasom Szabó Zoltán fejtegetését, és hallom magamban Németh László nehezen kivehető hangját, amint a *Csapda* bemutatóját (1966. október 7.) követő zajos színházi-büfébeli díszvacsorán elhúzódva párunknak fejtegette, ha valaki személyében kellene megneveznie a nemzet reprezentánsát, ő „Pétert” ajánlaná. Szerető megértéssel közelített feléje Szabó Zoltán is. Már a lezárt pályát boncolva. Szavak szerint. Mindenki okulása szándékával. Nem az író arcképét rajzolja, hanem éppen a reprezentációt. Miként és lehetett-e erre képes? Mintha Németh Lászlónak felelne, pedig csak az Illyés felhívását taglalja. A politikus vállalás akaratának és a szépírói alkat felcsillanásának kettősségében keresi egy szeme láttára elvirágzott ember alakulástörténetét. Mint az operáló orvos, furorral belevág témájába. A halotról beszél, a lezárt pályáról, mintha még mindig élő ígéret lenne.

„*Veres Péter rokonszenves személyében két identitás koegzisztált. A két identitás két műfajban egymástól konokul elkülönítve jelentkezett. Elbeszélő szépprózájában a hortobágyi rideg-pásztornép hűséges ábrázolója. Állásfoglaló elméletkeresztesző, vagy véleményt mondó publicisztikájában viszont ország-világ pásztora akarna lenni. Az elbeszélésekben paraszti közösséghez tartozó ember beszél, a parasztnép szókincsével. Az eszmélkedésekben a vezérkedésbe emelkedő ember emettől merőben eltérő ideológiai nyelvezetű forduló vezérürrühöz hasonlatosan, aki nyakában a kolomppal vezérel, míg őt terelik... Az íróban a két személyiség, ha céljait nézzük: komplementáris, ha eszközeit, a szövegét és esze járását: majdnemhogy összeférhetetlen. A következőkben, hogy amennyiben szépprózáját és publicisztikáját párhuzamosan olvassa az ember, a rideg fegyelmességgel megőrzött kettősség hatása lehangoló, olykor kínos. A maga világáról Candide beszél, de Candide személyében Pangloss tanítgatja a nagyvilágot.*”

Szabó Zoltán visszahelyezi korába Veres Péter leírt szavait, hogy értelmezhesse a publicista alkatát. Kiemeli a sorsa alá kerüléséből a beszélő jót akaró embert. Azt kíséri figyelmével, amint Veres Péter ideológiájában szavai gondolkodásának árulói lesznek, anélkül, hogy kifejeznék jó szándékú akaratát azon nyomban. Szembenéz a harmincas évek marxizmusból és a német fajelméletből fakadó szóhasználatának következtében eltorzuló mondásaival. „*Nem volt hajlandó tudomásul venni például azt, hogy a szavak tartalmát-értékét közhasználat határozza meg és koptatja el, s nem az, hogy személy szerint mit értünk alattuk, vagy az, hogy politikai műszavak rendszerekkel valuálódnak, devaluálódnak. A »faj« szó 1939-ben valóban ismert hamis pénz volt, különösen, ha a textusban magyarság megmaradásáról volt szó, mivel ezt akkoriban leginkább az északi rasszizmus fenyegette. Veres Péternél azonban a népközösségi fennmaradás tényezői között a »fajiság« sűrűn szerepel, s azzal határozódik meg, hogy »a faj csak biológiai fogalom«, ezt megvilágítja az, hogy »minden nemzetnek van vértörzse« és színezi, hogy szükségünk van magyar esztéti-*

kai ízlésvonalra is, amihez elengedhetetlen, hogy legyen nekünk »faji ideáltípusunk« is, tehát ezt is meg kell határozni.”

Hogy 1939-ben mit jelentettek ezek a szavak, leírja azt is Szabó Zoltán, „A Szocializmus Nacionalizmus kétségkívül a magyarság fennmaradásáért aggódó »sorslírát« temetett mélyre, műszóvirágok alá.” De idézi a Számadást is, ahol ezeket a szavakat kivonná Veres Péter a korabeli veszélyekből: „Nemcsak szavakat kell megérteni, hanem a szavak lelkét, a szavak mögött rejlő hitet és akaratot is.” Szabó Zoltán megfogalmazásával: „Veres Péter könyvebe írt olyasmit is, amit a megírás idejében is csak egyetértő szubjektív közérzet érthetett, úgy-ahogy.”

És túl ezen, az író nagyságát olyan szöveganalízisnek alávetve emeli piederesztára, hogy ezzel ellensúlyozza mindannak a buktatónak végiggondolását, amelyet a gondolkozásában megjelenő doktrinérségből eredeztethetően végigvezet. Végül is a magyarság fennmaradásáért aggódó „sorslírát” kihallja a mesterséges gondolkozás magára erőltetése mögött. A reprezentációs kényszer vállalása ellenében.

„De a magyar irodalomnak, már amennyire én kívülről megítélhetem, komoly vesztesége volna, ha Veres Péter válogatott munkái sorozatban nem kerülnének az utókor elé. Az egybegyűjtött válogatásnak tartalmaznia kellene minden egyes szépprózai munkáját, teljes egészében, valamint a »Számadás«-t. Gondolkodásának rendszeréről, szorongó tájékozódásairól és eltévedéseiről – tévedéseink is nevelőink! –, ellenszenveiről, erkölcsi normáiról az eszmélkedő írásokból válogatott pages choisies adhatna világos képet, ha csak azt emeli ki, ami a jövő emberének érthető maradt.” A teljesség és válogatás, mint az utókor ítélete. Nem leltárkészítés, inkább a továbbhasználhatóság szempontjából.

És amint a Veres Péter-i modellt megértő, azt feldolgozó, népe számára használhatóvá alakító munkálkodás munkajellegét felvázolja, ennek során talán a legpontosabb önportréját is megfogalmazza. Ebből a szövegből hangzik ki – szememben – Szabó Zoltán legpontosabb önjellemzése: „Erre a válogatásra és az élet második negyedfél évtizedét összegező életrajzra csak lelki független ember lehet majd képes, ha egyszer olyan idő jön, hogy azzal már nem kell gondolnia, miképp viszonyuljon az akkori idők »vezetőinek« fortélyos félelmeihez.” „Lelki független ember” – mintha Illyés valahai jellemzését visszhangzana: „helyes egyensúlyérzékű barát”.

1962-ben az otthontalan író az otthontalanná váló honfitársainak hogyan írhatna másképp egy otthon élő íróat köszöntő cikket, mint éppen az otthonosságát ünnepelve. Régi történetet, még az otthonléte idejéből visszaidézve. Illyésről szól a történet. Valaha írt az egyik könyvéről, benne egy kis elmarasztalás? Inkább csak fricskázás! Akkori szavait így színezi át anekdotává:

„Ezek a szerző új munkáját azért dicsérték, mert olyan helyre visz, ahol érkezésünkre derült és izgatott arcok jelennek meg ajtóknban, ablakokban, már a rántottasütés kedvelt hangját és illatát is kivehetjük, s szobabelső, udvar népesedik jóindulatú, huncut és gondterhelt ábrázatokkal: jobbról egy sógor jön, balról egy koma, hátrébb egy szomszéd, aki ugyancsak rokon, ha jobban utánanézzünk. Egyik kedvesebb, rokonszenvesebb, mint a másik; ám nem csak azért fogadjuk, mi olvasók, bizalomra gerjedt lélekkel őket. Hanem azért is, mert régi és kedves ismerősök mindannyian: mindnyájan már több felejthetetlen órát töltöttünk velük a szerző előző művének olvasásakor,

de örömről már akkor is a viszontlátás öröme volt, hiszen az előző könyvét megelőző mű első oldalain már láttuk őket; úgy lehet, nem először.”

Ezt követően sokszor találkoznak, kettesben is beszélgetnek, a szöveg szóba nem kerül. Egyszer csak egy telefon: „van biciklid?“, és máris úton vannak, Siófokról Ozora felé. Úttalan, poros, sík utakon. „Sohase képzeltem, hogy Siófok és Ozora közt Szahara terül el nyáron.” Végül: „Gyalog egy magaslat élére értünk: szemközt váltott a vidék, a völgybe már más világ borult ki. A látvány frissítőbb volt, mint a Sió vize az imént, éppúgy volt frissítő, ahogy a gyalog zárándokoknak lehetett Chartres völgye a Beauce-síkság izzó lapja után, a hirtelen kegyelem erejével.” Nem az addigra begyűlt Illyés-mű miatt csodálkozik rá. „A táj maga volt mű. Emberkéz alkotta mű, a zöld árnyalatainak azzal a változatával, ami kertész kezére vall. Völgybe falunak házak, falu köré nézőnek halmok gyülekeztek, értelmes összejövetelre. Ezt a lejtőkről szólótőkék sorai nézték, présházak világítottak fehér falaikkal a nappal szentjánosbogaraként. Mellettük lombos fák álltak, könnyedén, mintegy lábujjhegyen, árnyékuk szőnyegén, amit a hanyatló nap a lejtőn már legurított. Utoljára az Ile de France-ban láttam ilyen tájat, s másutt elébb se láttam ennyire tenyérbevalót, amelynek minden porcikáját emberkéz művelte meg. Illyés Gyula jóakaratóan nézegetett, nagyjából úgy, mintha szamarat vagy más lelkes jószágot látna, amint új kaput bámul. »Ez itt Ozora – mondta, s huncutság volt a hangban –, ha meglátod, gondoltam, meg is értesz: megérted rettentő hibám.« Céljához értünk: a látványt annak a néhány rosszmájú, de korántsem rosszindulatú sornak köszönhettem, amire szót igazán nem volt érdemes vesztegetni, de egy utazást igen.”

És ezután a két barát világának szembesítése, összefonása: „Az én erőmből már csak egy idéző megjegyzésre telt: »Azért Párizst mégsem kellene egészen feledni. Mivel... bátran tévedni az tanított« – próbálkoztam, a hangsúlyt a tévedésre téve, mert ez a fontos. »Ez is hét dombra épült« – mondta ő ravaszul, s nagy tenyere egy széles karmozdulattal Ozorát besöpörte. Lassan betakarta az este is, elmentünk vacsorázni. Természetesen rokonokhoz.”

És hogy mindez nemcsak köszöntés helyett kikeresett emlék a tragikus jelen (1962!) ellenében, hanem a barátot jellemző-meghatározó definíció is, azt később, Veres Péter reprezentációs pozíciójával szembeállítva ismétli el:

„Illyésnél ugyancsak a szeretet verőfényében jelenik meg Ozora képe s a földihez nem pusztán szolidaritás, hanem rokonságérzés fűzi, nem elsősorban azért, mert szegények, elébb azért, mert az övéi: a familiáris szeretet költészetében családtaggá lépteti elő a szomszédokat. S az a körülmény, hogy népi származék, vagy parasztkáder, sose mandátumként jelentkezett a költészetében, inkább ilyenformán: »A kocsisorról a süket Gyalog – nem is sejti, hogy érte harcolok: – hogy könyvbe írtam... s már ha lelkesen – szárad, hogy a népet képviselem – őt képviselem. Meg-megáll, ha lát – nem engem köszönt: az apám fiát«... Vagyis a népművészetben az apja fia lesz az atyafinak, mihelyt hazatért.”

Persze ehhez a lelki független emberséghez kívül kellett lenni az otthont meghatározó kötöttségeken. Hogy mennyire erre volt szüksége, legyen példa a Szekfű Gyula halálakor készített a helyes egyensúlyérzékű utód. A Bethlen–Szekfű páros jellemzését szintén egy személyesen megélt anekdotával vezeti fel. „Ez a száraz és csak a szó technikai értelmében kitűnő politikai nyelvtan tisztában volt azzal, hogy az,

amit ő konszolidációnak nevezett, egy jövődó ezredév alapkövének nem tekinthető. A Magyar Szemle egy vacsoráján, az asztalfőn és szmokingban, hosszú szipkás cigaret-tájával babrálva, szokott pátoszmertes modorában megjegyezte, hogy miniszterelnök-ségét talán csak egyetlen maradandó alkotása élte túl: a Magyar Szemle. E tréfának komoly magva is lehetett, és aligha kétes, hogy Bethlen tudta: folyóirata hasábjain oly garnitúra készül a jövőre, amely nem olyan világot csinálna alkalomadtán, mint az övé. Ebben Szekfűnek nagy része volt. Mint ez a Magyar Szemlében elébb és a Magyar Nemzetben utóbb világossá vált: Szekfű dékáni vagy rektori szereplése a magyar szellemi elit közéleti szektorában találkozót eredményezett. Azok között, akik keresztény moralitásból vagy nemzeti hagyományokból indultak ki, és a múlt felől közeledtek a néphez. S azok között, akik forradalmi méretű változás igényével jöttek a népből, vagy jelentkeztek a nép oldaláról. Nyugalmas fejlődés esetén Szekfű Gyula egy lassú, talán túl óvatos, de határozott reformszellem mentora lett volna.”

Ennyi, amit Szekfű kiszámíthatott. De: „Közbejött azonban a hitlerizmus, a háború, az orosz.” És itt egy új Szekfű jelenik meg: „Az önáltatásra képtelen Szekfű 1938 és 1944 között szemtanúja volt annak, hogy miként hitványul, züllik szét s válik értéktelenné értelmileg s elviselhetetlenné erkölcsileg mindaz, amit – megfelelő refor-málás esetén – a magyar állam fennmaradásának tényezői közé számított korábban.”

Következett a már idézett anekdota. 1945-ben, mikor röviden summázza: „Zápolya-kor”. És eszerint él. A moszkvai követség: *Be vagy a Hét Toronyba zárva*. Barátja és támogatója, Bethlen István fogolyként, ő „portai” követként. Török Bálint csapdája. És a zárás – amely az ember sorsának súlyát mondja ki: „Szekfű Gyula egész életében a talán legnagyobb, de mindenképp legdúltabb magyar példáját akarta követni. A sors megadta végül is neki, a nehéz döblingi tépelődésekhez hasonló tíz esztendő.” És egy gesztussal a történetíró-író műveire mutat: „Polcainkon azonban könyvei maradtak.” Amit sugall: megmaradtak! Nemcsak Németh Lászlót, de Szekfű Gyulát is újra kellene olvasni?! Szerintem: párhuzamosan olvasgatni. Naponta akár.

Erre a rá-látásra én fogékony vagyok. Ezért is tudom szeretni Szabó Zoltán magam elé képzelt szellemét. A benne élő Magyarországot – a magam megneve-zésével élve: – honpolgáraival együtt.

* * *

Az irodalomtörténet a műfajteremtő szociográfust jegyzi legemlékezetesebben. A harmincas évek nagy műfajteremtése: a falukutatók könyvei, a „Magyarország Felfedezése” és a „Szolgálat és Írás” kötetei. A *Viharsarok*, *A tardi helyzet*, a *Cifra nyomorúság*, a *Néma forradalom*, a *Futóhomok*, a *Kiskunhalom*, a *Legnagyobb magyar falu*, a *Számadás*, és hát a *Puszták népe*. Keletkezésük idején: történelemtudatosító tett. Ma már műfaji – tehát irodalomtörténeti – értékük alapján olvasom. Ekként idézte már a *Számadást* is, stilisztikailag szálaзва Szabó Zoltán az emigrációban. Kimutatva: nagy irodalom. Maradandó. Irodalomként. Ugyanakkor észreveszem a friss olvasás során, visszafordítva mára: történelemtudatosítás is. Ismét!

Az ő könyvei, a *Tardi helyzet* és a *Cifra nyomorúság* is. A példány, amely kezem-be kerül, agyonolvasott, aláhuzigált, jegyzetelt. Mintha jelenünket mérlegelné. Visszaváltoztak a dolgok? Vagy talán el se mozdultak? Úgy olvasom, mintha szö-

vegük vers lenne, *pontosan és szépen*. A lelki független ember érlelődik bennük: „Kell, hogy ezt teljes pártatlansággal tegye, mert a lelkiismeret nem jobboldali és nem baloldali. Kell, hogy egyedül a tények iránt legyen hű, mert különben meghamisítja a tényeket. E pártatlan lelkiismeretesség jegyében kell megpróbálnia: fölvilágosítani a járatlanokat, hogy elváljanak a bűnösöktől.” Bejárja a falut, széttekint, mindent szemrevételez, és ekként összegez: „A mai életnek ez a kettős beosztása csaknem teljesen áttörhetetlen, az élet szintje ennek megfelelően állandóan egy alacsony vonalon áll. Ha néha útépités, vagy valami más, jobb napszámot ígérő munka akad a közelben, a falu sorsa átmenetileg kissé föllendül, de hamarosan ismét helyet ad az állandó állapotnak, mely valahogy megadja a létminimumot, semmivel se többet, de néha kevesebbet.” „Nincsenek kötve a földhöz, mint a szabad költözködés előtt, de kötve vannak egy alacsony szintű élethez, a nyáron munkás, télen pihenő szegénységhez, melyből kiút a mai bérek mellett nincsen. Állapotuk állandónak, változhatatlannak és örökösnek látszik, mint a jobbágyoké.” Ahogy a csillag megy az égen.

Mint egy vers refrénje, ez a záradék fejezi be az egyes részeket. Életszerűen, kilátástalanul, de mégis csak az életet elrendezően. Lázítóan? Talán. Buzdítóan a változtatásra, arra, hogy ez alól „fel kellene szabadulni már”. De hogyan? Az írók dolga Balzac óta a tényfeltárás. A bemutatás. A ráébresztés. A falukutatók könyvei ezt a balzaci emberi színjátékot tárták fel. Azt, amit a városban felnőtt költőtársuk a külváros, a város peremén talál, annak eredetét mutatják fel. Hogyan bomlott meg a feudalizmus úgy, hogy közben a falu elvesztette valahai összetartó, önmagát regeneráló erejét.

„A nagybirtokon, »ahogy a bér fokozódott lefelé, úgy ment a munka fölfelé«, mondja az egyik summáslegény és rögtön megkér, hogy kíséreljek meg neki valami állásfélét szerezni Pesten... Csendesen, nagyon csendesen elégedetlenek azon, hogy kevés a bér és testüket megtöri a sok munka. Tavaszra elszegődnek és ősszel lefogyva visszatérnek. Mindegyikből jó altiszt vagy szolga lenne városon, mert örökre hálásak lennének gazdájuknak, hogy ebből a nehéz sorból kiszabadította őket.”

Mondom: ezek a könyvek költemény pontosságúak. Nem véletlen, hogy ez a csillagjárásnyi pontosságú leírás költészetté sűrűsödik ebben az évtizedben. Ha így nézzük, ennek a műfajnak a versbéli összegzése a *Házam*, József Attila szonett-sorozata. A *tardi helyzet* versbe kíváncsozó részlete ekként ismert minden iskolás számára:

*Nem adna jogot a parasztnak,
ki rág a paraszt kenyere
s a summás sárgul, mint az asztag,
de követelni nem serény.
Ezer esztendő távolából,
hátán kis batyuval, kilábol
a népségből a nép fia.*

*Hol lehet altiszt, azt kutatja,
holott a sírt, hol nyugszik atyja,
kellene megbotoznia.*

Ahogy a csillag megy az égen? Régóta gyanakszom, hogy József Attila a *dolgozásról* szóló verstördéke azért nem nyert befejezést, mert a szöveg költője ráébredt közben: a létezés változtathatatlanságának sugalma nem lehet az alkotás modellje. Miként a szociográfusok munkássága, *A tardi helyzet* és a *Hazám* is éppen azt a pontosságot fogalmazza meg szépen szőtt mondatokban, ami a végveszély mozdulatlanságát modellezi – a megváltoztathatóság sugalmával. A leírás pontossága éppen a vele szemben való tehetetlenséget is leleplezi, amit szociográfiája *Előszójában* Szabó Zoltán ekként fogalmaz: leírtuk, kimondtuk, na és, mi változott ezzel. *Pontosan és szépen? Nem volt elég!* Szabó Zoltán, József Attila, Illyés ebben egyféleképp gondolkozik. Ki kell ebből az egyenlegből mozdulni: *föl kéne szabadulni már!* A műfajteremtők igaza így táplálja a költők sejtelmét: a *pontosság* és a *szépség* a mozdulást kell sugallja. Ami műfajteremtő volt a prózában, az *emberi színjáték* hitelességének szintjén, az a versben (és például a fizikában!) a mutációk derűjét előlegezheti meg. Mint az archaikus Apolló-torzó, amely az évszázad étoszának jelmondatát fogalmaztatja a költővel: „*Du musst dein Leben ändern.*” („*Változtasd meg élted!*” – Tóth Árpád fordításában.) Erre lát rá az emigrációban végzőként szerkesztett könyvében Szabó Zoltán *Ősök és társak* idézése közben.

* * *

És ha a falu a szociográfia után a versben köszön vissza, a városi nyomort ismerő József Attila városi körképei a faluval foglalkozó szociográfus városképét ihletik tovább. 1951 óta lakom Miskolcon. Szeretném megérteni lényegét. Hiszen Móricz Zsigmond rokoni látogatások eszméléseként *a legnagyobb jövőjű magyar városnak* látta. De magam hosszú emberélet során sem igazán értem alakulásának zezzugait. Pedig voltam diákja, tanárja, szerkesztője, professzora, egyetemi kar szervezője, és most vagyok nyugdíjasa. Én, a városok szerelmese Miskolcot máig nem érzem városnak. Pesten tudok tömegközlekedni, mint ahogy Európa bármely városában, de Miskolcon csak autóval vagyok képes bárhova elérni. „*A város darabokra esik szét és uccák tartják össze, nem pedig szellem. A keleti végét a nyugatához villamos rántja közelebb és a különféle városrészek legfeljebb ha a központ boltjaiban találkoznak.*” Az *ucca* szó akkori helyesírása mutatja, nem én mondom, a *Cifra nyomorúság* Miskolc portréjában olvasom. Van mindezen ennek a városnak, dicsekszik, de „– *Hol a lelke? – kérdeztem csöndesen. A vidám idegen az arcomba bámult, és legyintett.*” „*Ezért felel anyagiakkal, ha szellemiek után érdeklődik az ember, ezért vannak inkább javai, mint szelleme és egyénisége.*”

A hagyományait kerestem, az évszázados városjelleg meghatározóit, és egy Budapest-mintára települt várost találtam. Rajongó ifjúságom óta. Méghozzá külvárost. Amelyik együtt alakul korával a tizenkilencediktől a huszadikon át a huszonegyedik századig. Szabó Zoltán nem rosszakat ír róla, csak hiába keres benne lelket-szellemet. Korszerűséget talál. És ez is nagyon valami. Ezt tévesztjük össze mi miskolciak állandóan a hagyományossággal. Erre érzett rá a másik Szabó is, Miskolc szülőtte, amikor arra várt, hiába, szülőhelye hagyományába épüljön: „*Szülővárosom, / sose lesz szemed kóbor fiadon?*”

Persze, hogy a jó szemű idegen mindig jobban észrevesz mindent. És ha egyensúlyozó kedvű, mindenre mentséget is talál. Felfedezi ő a legnagyobb jövőjűséget is. Csakhogy ez egy állandó asszimilációs folyamatban nyilvánul meg. Mindig olyanra sikeredett ez a város, amilyenre éppen az ország egésze sikeredett. Vele együtt fejlődik, terebélyesedik, pusztul, újraprofilírozódik. Megyeszékhely, ipari és vasúti csomópont, iskolaváros, kereskedőváros. Megnő és összemegy. Csak a lelke hiányzik valahogy. Alakul. És az alakulásban nemegyszer stagnál.

Nem bántani akarom a várost, amit építetek életemmel. Csak fájdalmasan értem meg Szabó Zoltán kérdezésmódját. Aki a modern civilizatórikus fejlődés eredményeinek láttán is valamilyen süketséget fájlalt. Az erők koncentrárlódásának hiányát. A modernizálódásban a szétesés nyomaira érzett rá. És ez generációkra meghatározóvá válhat.

Szociográfiája modellértékű, mert a változásban is a változtathatlanságot véli megfigyelni. Minden mindig megváltozik ebben a városban. Látványos alakulást mutat. De nem fogja össze a munkáló erőket. Ez benne a maradandóság. Nem tudja: az értékeknek össze kell zárni. Az, amire Szabó Zoltán Miskolccal kapcsolatban kétségek között kérdezett rá.

* * *

Az *Összeomlás*: Szabó Zoltánnak megadatott, hogy szemtanúja legyen egy világtörténelmi eseménynek. És erről azon nyomban be is számolhatott honfitársainak. Könyvéből megértem, miként működik, ha elveszíti az ember a reménykedését, közben mégis vállalja a cselekvés automatizmusát. Értelmét? Akár ha a menekülést. A túlélést. A furcsa háború, a drôle de guerre tanulságát átveszem a külső résztvevő, Szabó Zoltán kommentálása szerint.

A világháború kitörésekor Szabó Zoltán beletörődött, ha addig nem jutott Franciaországba, eztán már úgysem ismerheti meg azt, az elmúlt világot. Mégis csodálatos módon, a miniszterelnök Teleki Pál közbenjárására kiutazhatott a háborús Franciaországba. A furcsa háború alatt tájékozódott, a Sorbonne-ra járt, tanulmányait folytatni, majd szemlélő részese lett az összeomlásnak. Biciklivel Párizsból Bordeaux-ig haladva a francia kormány nyomvonalán.

A megírt szöveg rájátszik Zola legjobb könyvére, a francia–porosz háborús összeomlást dokumentáló, hasonló című írásműre. Miután már egy hazai első világháborús tapasztalatot is tudatosított *A tardi helyzet* írása idején. Megismerte a falusi parasztembert, aki nem érzi magáénak, éppen ezért végigszabotálja a háborút. Annak tudomásulvételével utazik ki Szabó Zoltán, hogy a világháború a nép számára nem sorsfordító érdekességű, hanem legfeljebb szükséges rossz. Kint pedig mintha ennek párhuzamát tapasztalná. A furcsa háború idején a párizsi ember sajátos módon nem akar tudomást venni a háborúról. Szabotálná ő is? Nagyhatalmi emlékéit az első világháború határozza meg. Amikor Párizs alatt évekig megtartották a frontot. Bennük nem az 1870-es összeomlás, de a kitartás, és végül a győzedelmes befejezés emléke él. És ez megváltoztathatatlan tudatot rögzít bennük. Az érdektelenség és a biztonság érzete egy tőről fakadva egyszerre határozta meg ezt a furcsa közönyt. Köztes

állapotot. Amelyből a menekülés során ébrednek rá a valóságra. Akkor fedí fel magát a régebbi, a nagyháború biztonságának tudata alatt lenyomva tartott régebbi, a porosz–francia háború összeomlásának tapasztalata. Végül a pánik során felülkerekedik a kettő eredője: a közöny. Ami a külföldi franciarajongó szemlélő szemében tragikus összeomlás, az a franciák számára a közönyben való alkalmazkodás túlélésre berendeztető mechanizmusa. A közép-európai, aki tudja, hogy a háború értelmetlen, a népek érdektelen, szenvedtető, és aki a franciákat példanépek tekintette, most a korábbi nagylét összeomlását kell tudatosítsa egy úgynevezett nagyhatalom életében is.

Az európai eszmény védekezése, ami a Közép-Európából érkező szemében szükségszerű lenne, szeme láttára válik értelmetlenné. És ezt az összeomlásra felkészülés során önmagában is tudatosítja az ostromlott nép. Keserű ébredéssel. A népek szemében hol a határ az igazságos és bűnös háború között? Háborút élnek meg – ami hatalmi játékok eszközévé tesz akár földrészeket is. Kiszolgáltat, és válaszul kiváltja a közönyt. A tardi paraszt tapasztalata világméretűre növekszik ebben az összeomlásban. A népek számára sem a győzelem, sem a védekezés, hanem a túlélés válik céllá. Az európai eszményről itt még egy utalás sem hangzik el.

Ellenállás? Igazságszolgáltatás? Eszmények? Majd a háború végeztével válik fokozatosan problémává. Az *Összeomlás* témája az esemény pillanatát, és a pillanatban a franciák magatartását írja le: a túlélés esélyének várását.

Ma Franciaország éppen az egykor őt megalázó állam társaként meghatározó hatalom Európában. Van értelme tehát a túlélésnek. De vajon mi lehet tanulsága? Ezen merengtem az események olvasása során.

És ehhez utóbb már nem is kell véres-fegyveres háború. A túlélés a véres erőszakkal szemben valóságos esély-kihívás, de minden nem véres esemény esetében is céllá válik ekkortól. Amit Szabó Zoltán Párizsban, Bordeaux-ban végigélt, és Nizzában tudatosított, azt a beszámolójának olvasása idején a globális piac manővereinek idején saját történetünk nézőjeként dolgozhattam fel a magam számára. Yeats versének tudatosításával: „*Hector is dead and there's a light in Troy? / We that look on but laugh in tragic joy.*” („*Hektór halott és Trója lángot vet; / Aki látja, gyászos örömmel nevet.*” – Szele Bálint ford.) Ez a „tragic joy” lesz a század utólagos tanulsága. A derű, amely a tragikus események kiváltotta közöny helyettesítőjeként élte tovább az emberiséget. A század költészete, a csúcson az légiaért való küzdelembe fordul.

Apropó túlélés: Az én – nevezem: turista – emlékezetemben a franciák 1940-es menekülési útvonala úgy él, mint annak békés fordítottja: az utat valaha Bordeaux-ból Poitiers-n keresztül jártam be, Tours-on, Orleans-on és Chartres-on keresztül Párizsig. A pillanatnyi győztes németek építette híres „bevehetetlen” nyugati fal egyik omladozó erődje mellől tekintve szerte az Atlanti-óceán térségén, egyik fiam otthon maradt kedvesére gondolva, én a történelem roppantó hatalmainak mulandóságán elmélkedve. Abban az Európában, amelyik túlélte az e tájon oly gyakori összeomlásokat, rómaiakat, hunokat, mórokat, magyarokat, normannokat, százéves háborút, vallásháborúkat, örökösödési vitákat, napóleoni háborúkat, francia–porosz viszályt, végül a huszadik század világháborúit.

A városnevek hívó szavai lehetnek a történelmi összecsapásoknak. Remény? Talán mégis a túlélés az erősebb? Ennek pedig műfaja: az elégia.

* * *

Miközben Szabó Zoltán menekül a franciákkal a semmibe, a túlélés szükségességének tanulságával térhetett ekkor haza. A furcsa összeomlás felébreszti a – magam szóhasználatával: – honpolgár vonzalmait, viszonyulásait. A túlélés vezérszavát teremtve magyarrá: „földi”. A nagy magyar elégia, a *Szerelmes földrajz* szerzője miután átélte Franciaország második világháborús összeomlását, hazatérése előtt Nizza tengerpartján pár hónapos csendes szemlélődésében fedezte fel önmagában a hazai tájakhoz kötő emlékek érzelmi súlyát. Hazatérve, a világozmlás pillanatában, legendás emlékezetű esszében gondolkozott el, mit jelenthet egy ember számára fölnevelő környezete. Meg is találja a szót, melyből kiindulva ölelhette át a hazai tájak összességét. „A szót, melyet használnunk kellene, nyelvünkben nehezen találtam meg. Segítségért a francia szótárhoz kell fordulnom. Abban is ehhez a szóhoz: pays. ... Altalában helyet jelent, melyhez az embernek érzelmi köze van, szülőföldet a szó minden értelmében, a legtágabbtól a legszűkebbig: az országtól a faluig. Ramuz egy szép tanulmányában... ezeket írja: »Patrióta vagyok, mert szeretem hazámat a szó földrajzi értelmében, szeretek egy földet, egy bizonyos éghajlatot, egy bizonyos eget; szeretem, szükségképpen. Szeretem ezt a földet, mert innen származom, és ezt a darab eget, mert mindig ez vett körül... paysan-t kellene hogy mondhassak. Mert e szóban: paysan e szó foglaltatik: pays. E szó: paysan, nem utal másra, mint a földre«... Az a jelentés, melyet Ramuz ez értelemben a paysan szónak tulajdonít, olyasvalami, amilyen a mi »földi« szaovnké. Amit itt megpróbálok elmondani és felidézni, azt ilyenformán földijeimnek mondom. E szóhasználatért legyen melegségem, hogy Széchenyi is alkalmazta néhányszor, s honfitársait »kedves földiek«-nek szólította. »Földi« ez a szó személyes emlékekre utal, közös élményekre és közös hangulatokra, melyek életünket körülvették, közös és mindnyájunk által ismert éghajlatra, melyben kedélyünk és vérmérsékletünk kialakult, valamire, ami talán iskolánál, tanulmányoknál, megtanult történelemnél is jobban és korábban alakította azt, ami bennünk közös. »Földi«: ez a szó elsősorban szülőföldre utal.”

Amint Szabó Zoltán gondolatmenetét olvasom, eszembe jut Szabó Lőrincnek egy műfordítói bravúrja. Amikor 1954-ben, éppen a futball-világbajnokságon a magyar csapat második helyre szorulását gyászolta az ország, a Nagy Imre hozta politikai enyhület idején ismét megszólalhatott a műfordító után ismét a költő is. Kezdték közölni újabban írott saját verseit. De az olvadás annyira nem járhatta át az országot, hogy a magyar „földiek” iránt érzett együttltszvenvedését a rádió bemutathatta volna. Ebbéli elkeseredését egy hirtelen felvállalt Molière-fordítás rohammunkájába fojtotta a Balaton füredi-tihanyi partjainál. És ott találkozott ő is a *pays* szóval, alá is húzta ceruzájával, ki tudja, mi okból a könyvben, amelyből dolgozott, és amely könyv – a benne foglalt dedikációval hitelesítetten – antikvárium megjelenését követően egy ideje már az én tulajdonom lett. Talán emlékezett Szabó Zoltán megjegyzésére? Vagy inkább csak a feladat különösségére figyelmeztette hasonlóan ő is magát: „Ils ont en ce pays de quoi se contenter.” Elődei e dráma fordításában, Heltai Jenő is, meg Vas István szintúgy csak értel-

mezték a szót, valahogy így: „Szép Párizsunk mindennél többet ér.” Szabó Lőrinc rákeresett a szónak lényegi értelmére: „Ez a táj, e világ azoknak kitűnő.” Ízlelgeti, fontosnak tartja, hogy a párizsi lokalitást éppen e lokalitás jellemző, lényegbevágó megfelelőjeként mutassa fel. Miként mi is *tájaink*, *világunk* jellemzőit keressük, amelyik elénk sorolja ezeknek a szűkebb világoknak személyes meghatározottságát, amint ebbe a tájba beleépült a magyar irodalmi létezés emlékezete: egy-egy író, valamely irodalmi kör mely tájból, mikrokörnyezetből táplálkozott, színeződött, mi volt meghatározó befolyással valamelyik alkotónk hangulatára, amikor éppen egy bizonyos művét létrehozta. Amikor „paysan”-ként megélte a könyvben felidézett házat, utcát, városrészt, falut, avagy várost.

Hogyan érti mindezt? Megfogalmazta az erdélyi írók estje után a Magyar Nemzet 1940. november 10-i számában, Tamási Áron bemutatásával: „Aztán Tamási Áron jön elő. Bizalmatlanul és vigyázó-feszesen áll a mikrofon előtt. Helyesen teszi. Én ismerem a közönséget, s néha gyanakszom rá, hogy nem a székelty akarja hallani, hanem a székelyest. De *Ábel* írója, úgy látszik, nemigen hajlamos a megalkuvásra. A kisded írásműben az út kanyargósan visz az Igazsághoz, de éppen oda visz. Azonfelül székelyül fűzik a szót benne, de az, aki fűzi, nem néprajzi székely, nem is tájszólo magyar, hanem ember. Emberséges ember. Európa fia, bizony, van annyi köze-szeretete a nyútt földrészhez, mint az erdélyi templomnak a roueni gótikához. Itt valami passzív rezisztencia folyik a rosszal és hamissal szemben, az írónak megvannak a maga törvényei. Ha a világ elég ostoba, hogy ne tartsa ezekhez magát – az író viszont elég okos és elég büszke, hogy ne igazodjék a tévelygő világhoz. Azon veszem észre magam, hogy elmosolyodom. Nem a tréfán, ami éppen hangzik odafenn. Hanem az előadáson, afféle nézőtéri cinkosként, aki érti a dolgot. Noha nem székely. Magyar. Magyarországi, meg fia azért, épp azért az európai hazának is.” Ezt a tanulságot őrzi, ezt viszi majd magával idegen világba Szabó Zoltán. Idegenbe? Európába! Melynek Zágon éppúgy része, mint London vagy Ozora, Párizs vagy Farkaslaka.

Eppen ezért azután ez a *földi* kifejezés majd az emigrációban válik ismét hangsúlyossá Szabó Zoltán számára. Amikor az ő „mohácsi” látomásában íróbarátait szembesíti otthonukkal, szűkebb környezetükkel. Amikor a távollevő emlékezetében megidézi a valaha volt földet, világot, amelyet neki is szerencséje volt megismerni. Amint mondjuk Illyést vagy Veres Pétert „elhelyezi” emlékezetében, mintegy megfészkeli emléküket ennek a szónak a használatával. Így tér haza a képzetes hazából a valaha megéltbe, onnan visszaemelkedve a képzetesbe, amelyet képzetében a leendő valóság hazává álmodhatott.